

## ARHEOLOŠKI PARK IOVIA LUDBREG

### DR. SC. TAJANA PLEŠE

Hrvatski restauratorski zavod  
*tplese@hrz.hr*

### BERNARDA CESAR

Škola primijenjene umjetnosti i  
dizajna Zagreb  
*bcesar@ubu.hr*

### MARIJA JUZA

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u  
Zagrebu, Studij dizajna  
*mjuza@arhitekt.hr*

### DR. SC. IVAN RADMAN LIVAJA

Arheološki muzej u Zagrebu  
*iradman@amz.hr*

### ERINA STANČIN

Grad Ludbreg  
*stancin.erina@ludbreg.hr*

### MARKO ZEKO

Arhimetrik d.o.o.  
*marko@arhimetrik.hr*

## UVODNO: OD JOVIJE DO LUDBREGA

Materijalne potvrde burne prošlosti Ludbrega proizišle su iz (sondažnih) arheoloških istraživanja koja su počela 1966. godine, a nastavljena su od 1968. do 1979. godine (Arheološki muzej u Zagrebu).<sup>1</sup> Tridesetak godina poslije, rješavanjem imovinskopravnih odnosa, što je počelo još 2006. godine inicijativom Grada Ludbrega u suradnji s (tadašnjim)

Ministarstvom kulture Republike Hrvatske, ostvareni su svi potrebni uvjeti za cjelovito istraživanje tzv. Vrta *Somođi*, jednoga od većih slobodnih prostora u središtu Ludbrega. Ta istraživanja, koja je vodio Hrvatski restauratorski zavod, trajala su od 2008. do 2011. godine. Tako postignut okvir pratila su metodološki suvremena arheološka istraživanja, a u interdisciplinskom tumačenju pronađenoga sudjelovali su brojni hrvatski i inozemni znanstvenici.

Rezultatima istraživanja potvrđen je kontinuitet naseljavanja tog prostora – smještenoga na obalama pitome Bednje, u podnožju najsjevernijih obronaka kalničko-bilogorskih brda te na odličnome prometnom položaju – od prapovijesti do današnjice.

Rimski stratum današnjeg Ludbrega ucrtan je na *Antoninskom itineraru*, *Burdigalskom itineraru* i *Peutingerovoj karti*, kartama prometnica izgrađenih u vrijeme Rimskog Carstva. Prijepore o povezivanju današnjeg Ludbrega s nekim od naziva koji se spominju na kartama (*Botivo*, *Iovia*, *Sunista*, *Populos*) riješila su dva epigrafska spomenika nađena u Ludbregu, na kojima se spominje *Iovia*. Stoga će se do pronalaska nekih novih epigrafskih spomenika za rimski stratum Ludbrega koristiti nazivom Jovija (*Iovia*).<sup>2</sup> Zbog različitih tumačenja navedenih karata došlo je do više interpretacija razvoja i namjene Jovije. Dio odgovora dobio je arheološkim istraživanjima u Vrtu *Somođi*, gdje su istražene dvije rimske građevine.

Rimski objekt 1 tipološki pripada skupini manjih, prostorno nerazvedenih kupališta (*balneae*). Takav oblik bio je rasprostranjen po cijelom Carstvu, a za njegovu gradnju nisu postojala stroga pravila, izu-

zev ekonomske i strukturne učinkovitosti. Rimski objekt 2 u prvoj je fazi bio (vjerojatno) oblikovan kao jednostavno zdanje s pet prostorija, određeno sa zapadne strane trijemom s kolonadom. Objekt je s vremenom dograđivan: s istočne strane sagrađeno je nenatkriveno dvorište (peristil) određeno sa sve četiri strane hodnicima – s južne strane dvorišta sagrađeno je krilo s pet prostorija, a s istočne krilo s tri prostorije. Oblikovanjem je najsličniji tipu vile s portikom i peristilom, koji je radi učinkovitog korištenja prostorom i mogućnosti daljnjeg razvoja bio jedna od najčešće rabljenih tlocrtnih dispozicija na panonskome, odnosno dunavsko-balkanskom prostoru. Prema komparativnoj analizi s rimskim objektima srodnih tlocrtnih dispozicija na navedenom prostoru, te pokretnim arheološkim nalazima, njihova gradnja može se datirati u drugu polovicu prvoga ili sâm početak drugog stoljeća. Vrijeme napuštanja određeno je kosturnim ukopom, koji je prema srebrnoj pređici datiran oko 420. godine.<sup>3</sup> Pitanje namjene objekata ostalo je otvoreno. Mogu se tumačiti kao putna postaja (*mutatio* ili *mansio*), kuća (*domus*) u naselju, gradski (*villa urbana*) ili izvangradski (*villa rustica*) stambeni i gospodarski sklop ili kao stambeni objekt sagrađen za vojne potrebe. No jedno tipološko određenje istraženih objekata ne isključuje drugo. Stoga se geneza rimske Jovije može pretpostaviti ovako: iz postaje na rijeci Bednji (i na podravskoj trasi *Poetovio – Mursa*) u drugoj polovici 1. ili početkom 2. stoljeća razvila se putna postaja. Je li se poslije putna postaja samo povećala ili razvila u vilu ili naselje te je li oko tih građevina sagrađen obrambeni zid, moći će potvrditi samo nova, opsežnija istraživanja.

Pretpostavlja se da je rimska Jovija bila razrušena krajem 4. ili početkom 5. stoljeća (što potvrđuje kosturni ukop datiran oko 420. godine). Spoznaje o sljedećih nekoliko stoljeća vrlo su skromne; zasad je jedina materijalna potvrda naseljavanja širega ludbreškog prostora datirana tek u 10. i 11. stoljeće (ketlaška srebrna sljepoočničarka). No, prema analogijama moguće je pretpostaviti da su oba rimska objekta bila (bar povremeno) u upotrebi između 5. i 13. stoljeća.<sup>4</sup>

*Ludbreg* se prvi put spominje 1317. godine u dokumentu kojim ga je Stjepan Ipočev prodao Nikoli Gostoviću (Ludbreškom), a ludbreški kastrum spominje se u darovnici iz 1320. godine. Vlastelinstvo s utvrdom bilo je u vlasništvu Nikole Ludbreškoga do 1358. godine, a potom su njime gospodarile obitelji Ćuz (1359. – 1464.) i Thuróczy (1464. – 1630.).<sup>5</sup>

Ludbreško trgovište s utvrdom (*fortalitium*) imalo je važnu ulogu u vremenu stvaranja protuosmanlijskoga obrambenog sustava, tj. Slavonske vojne krajine. Smanjenjem prijetnje od napada osmanlijskih postrojbi počeo je u drugoj polovici 17. stoljeća postupni gospodarski i demografski oporavak ludbreškog vlastelinstva koje je do 1695. godine bilo u posjedu obitelji Erdödy.<sup>6</sup>

Razdoblje obnove i napretka, najjasnije izraženo u građevinskim intervencijama provedenima tijekom 18. stoljeća, počelo je nakon što je vlastelinstvo postalo vlasništvo obitelji Batthyány (u čijem je posjedu ostalo do 1923.).<sup>7</sup>

Srednjovjekovno i novovjekovno razdoblje stalnog naseljavanja ludbreškog prostora očituje se u Vrtu *Somođi* u velikim količinama pokretnih arheoloških nalaza. Jesu li oba rimska objekta bila korištena u nekome izmijenjenom obliku

tijekom navedenih stoljeća, nije moguće potvrditi (ali ni osporiti).<sup>8</sup>

Ludbreška vizura znatno je izmijenjena procesom industrijalizacije početkom 20. stoljeća. U tome pretposljednem razdoblju dogodile su se u Vrtu *Somođi* najveće izmjene; mnogo građevinskih i infrastrukturnih intervencija u velikoj je mjeri uništilo materijalne dokaze prethodnih razdoblja.

Posljednje razdoblje Vrta *Somođi* odredila su sustavna arheološka istraživanja, a pronađenim nalazima rekonstruiran je i objašnjen kontinuitet naseljavanja današnjeg Ludbrega dug dva tisućljeća.

### SENZIBILIZACIJA PRIJE REALIZACIJE

Program ovakvog opsega imao je znatan utjecaj na malu ludbrešku sredinu, stoga je bilo nužno još na samom početku radova početi sa senzibiliziranjem lokalnog stanovništva. Već je na kraju prve sezone radova postavljena na glavnome gradskom trgu informativna ploča s fotografijama iz zraka, 3D rekonstrukcijama i kratkim tekstom. Ploča se dopunjavala novim informacijama na kraju svake iduće sezone radova. Na kraju svake sezone istraživanja bili su o rezultatima obaviješteni mediji te su organizirana popularno-znanstvena predavanja i javne tribine.

### OD ARHEOLOŠKOG NALAZIŠTA DO ARHEOLOŠKOG PARKA

Nakon dovršetka arheoloških istraživanja u Vrtu *Somođi* su 2011. godine na javnoj tribini predstavljeni rezultati te mogućnosti prezentiranja. Grad Ludbreg prepoznao je vrijednost ovoga kulturnog kapitala (pa je u plan njegova ra-

zvoja uključeno osnaživanje regionalnog identiteta stanovnika, jačanje svjesnosti o kulturnoj povijesti, poticanje razvoja lokalnog poduzetništva i otvaranje novih radnih mjesta) te je dao podršku prezentiranju nalazišta<sup>9</sup>, dok je iznalaženje optimalnog modela prepušteno struci. Ujedno je Grad, u skladu s načelima samoodrživog razvoja, izradio smjernice strateškog razvoja kulturnog turizma u cilju maksimiranja pozitivnih učinaka na kulturnu baštinu.<sup>10</sup>

Kako bi se posjetiteljima na jednostavan i zanimljiv način ispričala duga povijest grada Ludbrega u hrvatskome i svjetskom kontekstu, osvješčujući im tako višeslojnu važnost i dragocjenost baštine, osmišljen je Arheološki park *Iovia* Ludbreg (sl. 1 – 4).

Njegovo osmišljavanje bilo je zasnovano na premisi da se kulturnim dobrom može upravljati na pozitivan način primjenom menadžmentskih načela vizije, misije i ciljeva te mu se tako odrediti i nova namjena prema načelima održivog razvoja, a u skladu s postulatima međunarodnih povelja kojima je obuhvaćena šira tema kulturne baštine, naputcima Europske komisije o menadžmentskim načelima upravljanja kulturnim dobrima te po uzoru na pozitivne svjetske primjere.<sup>11</sup> Nakon što su dobiveni pozitivni odgovori na pitanja je li prezentiranje ovoga kulturnog dobra poželjno, može li se provesti njegovo harmonično uklapanje u postojeću sredinu te može li nalazište biti pristupačno, razumljivo i poučno najširoj javnosti, pristupilo se daljnjem planiranju budućega arheološkog parka.

S obzirom na kroničnu neravnotežu potreba baštinskog sektora i financijskih mogućnosti (a pogotovo kada se njihovo podmirivanje očekuje samo od državnog



proračuna), svi aspekti projekta sagledani su realistično i pragmatično. Zbog izbjeganja strateških pogrešaka prvo su vrijednosti ovoga kulturnog dobra (arheološka, povijesna, znanstvena, sociološka i dr.) usklađene s onim ekonomskima, uz poštovanje svih pozitivnih zakonskih propisa. Potom je učinjena revalorizacija, a sve radi pronalaženja optimalnog modela korištenja potencijalima kulturnog kapitala. Prikupljeni podatci uključeni su u SWOT (engl. *strenghts, weaknesses, opportunities and threats*) te CB analize (*cost-benefit analysis*), uz sagledavanje CVM (*contingent valuation method*) i WTP načela (*willingness to pay*).<sup>12</sup>

Zatim su određeni potrebni radovi (od projektne dokumentacije do građevinskih radova) te su zadani rokovi za ostvarenje kratkoročnih i dugoročnih planova. Ujedno se vodilo računa o odnosu pozitivnih (jačanje identiteta, ponos na prošlost, poboljšanje infrastrukture, nova radna mjesta i dr.) te negativnih posljedica (propadanje zbog znatnog povećanja broja posjetitelja, stereotipizacija i dr.) ove metode predstavljanja kulturne baštine.

*Slike 1 – 4. Nalazište Vrt Somođi prije i nakon arheoloških istraživanja te tijekom i po dovršetku radova na Arheološkom parku Iovia Ludbreg. Fotografirali Miroslav Novak (2001.), Jovan Kliska (2011.), Centar za kulturu i informiranje Dragutin Novak Ludbreg (2018.) i Skimi64 (2020.).*



## MODEL FINANCIRANJA

Arheološka istraživanja Vrta *Somođi* zasigurno bi trajala mnogo duže od četiri sezone da financijska sredstva za radove nisu osigurali (tadašnje) Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Grad Ludbreg. Isti model primijenjen je i tijekom izvođenja prvih građevinskih radova. Nadalje, opsežan i financijski zahtjevan projekt arheološkog parka također bi trajao dugi niz godina (ili čak nekoliko desetljeća) da vrijednost ovoga kulturnog kapitala nije prepoznalo Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, odobrivši Gradu Ludbregu financiranje projekta *Unaprjeđenje kontinentalnog turizma turističkom valorizacijom povijesno-kulturne baštine grada Ludbrega* iz Operativnog programa *Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020.*<sup>13</sup> Time je postignut zamah kojim je omogućeno da svi potrebni radovi za dovršetak Arheološkog parka *Iovia* Ludbreg, jednog od elemenata projekta, budu privedeni kraju u realno kratkom roku. Arheološki park svečano je otvoren u svibnju 2021. godine.<sup>14</sup>

## MODEL PREZENTIRANJA

Projektom rješenjem obuhvaćena su dva dijela arheološkog parka (prezentirano nalazište i objekt u kojemu je smješten interpretacijsko-didaktički stalni postav s centrom za posjetitelje) koja su dizajnerskim rješenjima povezana u cjelinu (sl. 5).<sup>15</sup> Odabrana su minimalistička, vizualno atraktivna, zabavna i oku ugodna rješenja, koja omogućuju posjetitelju lako dobivanje informacija. Primijenjena rješenja (od oblikovanja interakcija i proizvoda do prostornog uređenja i doživljaja te informacijskog oblikovanja) u osnovi su vrlo funkcionalna, ekonomična



Slika 5. Logotip Arheološkog parka *Iovia* Ludbreg. Fotografirala Tajana Pleše, 2021.

i održiva te se koriste sinergijskom strukturom u oblikovanju cjeline postava. Posebna je vrijednost oblikovanja ovog postava njegova didaktička sastavnica koja na komunikativan i interaktivan način predstavlja sadržaj i uključuje posjetitelja u njegovu konzumaciju i promišljanje.

Prethodni stambeni objekt, smješten u sjevernom dijelu nalazišta, zamijenjen je novom, energetski učinkovitom građevinom jednakih gabarita (sl. 6).<sup>16</sup> Minimalističkim rješenjima osuvremenjeno oblikovanje objekta skladno se uklopilo u južnu građevinsku liniju glavnoga gradskog trga.

Bivši zapadni, nenatkriveni kolni ulaz ovog objekta prenamijenjen je u prostrani ulaz u park koji s južne strane određuje providna barijera (koja omogućuje pogled na nalazište i izvan radnog vremena



Slika 6. Interpretacijsko-didaktički stalni postav s centrom za posjetitelje. Fotografirao Martin Horvat, 2021.

arheološkog parka). Kroz njega se ulazi u prijamni dio arheološkog parka, iz kojega se pristupa u stalni postav kružne komunikacije i interpretacijski dio nalazišta te na druge dvije etaže (na katu su smješteni uredi i multimedijaska galerija<sup>17</sup>, a u podrumu višenamjenska dvorana).

U sjevernom dijelu objekta smješten je stalni postav kojim se nastojalo širokoj publici na razumljiv, poticajan i zanimljiv način predstaviti arheološku baštinu, bez pretjerivanja s uskostručnim diskursom. Baš zbog toga je znanstvena neizvjesnost, proizišla iz činjenice da je u granicama Vrta *Somođi* zbog današnjega gradskog rastera bilo moguće istražiti samo veći dio (vjerojatno) vile s portikom i peristol s kupalištem, umjesto znanstvenog izlaganja predstavljena kao edukacijska sastavnica. Jednako afirmativno stajalište zauzeto je i prema kontinuiranom korištenju ovim prostorom,

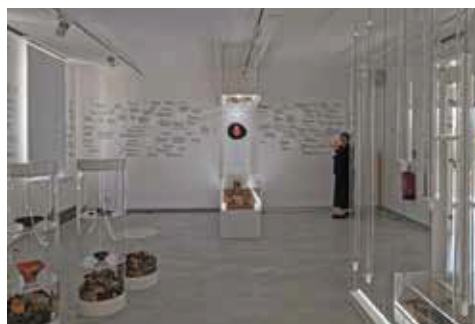
pa je tako osmišljen i način kojim se posjetitelja vodi kroz stalni postav od današnjice do prapovijesti, kontekstuirajući ludbreška povijesna zbivanja s onima u Hrvatskoj i svijetu.

Tekst je osmišljen u obliku natuknica o događajima i osobama smještenih na vremensku crtu te oživljenih ilustracijama ugraviranim u izdignute ovale, koje nenametljivo i informativno obogaćuju razumijevanje, učenje i pamćenje sadržaja (sl. 7).<sup>18</sup> Pri oblikovanju velika je važnost posvećena jasnoći i postojanosti tipografskog tretmana i hijerarhiji informacija.

Prostor je nenametljivo naglašen posebno projektiranim vitrinama kojima je omogućena skladna vizualna prevlast konzerviranih i restauriranih pokretnih arheoloških nalaza (keramičkih, metalnih i staklenih uporabnih predmeta te novca) koji su usklađeni s usporednom lentom povijesnih zbivanja. Odabirom



Slika 7. Stalni postav Arheološkog parka Iovia Ludbreg. Fotografirao Martin Horvat, 2021.



Slike 8 i 9. Stalni postav Arheološkog parka Iovia Ludbreg. Fotografirao Martin Horvat, 2021.

materijala i boja ovih krupnih volumena prostor je ostao fluidan, čime pritom nije narušena nedvojbena smjera kretanja. Za predstavljanje kosturnog ukopa iz drugog desetljeća 5. stoljeća osmišljena je dvodijelna, providna, osvijetljena vitrina u koju su uključene i originalne tegule od kojih je grob bio napravljen. Između podnoga i visećeg dijela vitrine postavljena je 3D facijalna rekonstrukcija pokojnika (sl. 8 i 9).<sup>19</sup>

Južni dio objekta okrenut je prema nalazištu i cijelom dužinom rastvoren staklenom stijenom (koja ritmom otvora prati oblikovanje antičkog portika). U njemu, u dijelovima između svijetlih otvora, smješten je interpretacijski dio postava

(sl. 10 i 11). U tome prostranom, svijetlom dvoetažnom prostoru obrazloženje pronađenoga (te njegov prostorni i povijesni kontekst) oblikovano je jasnim rješenjima dizajna informacija s pomoću nekoliko vrsta interpretacijskih medija (tekstom, usporednim fotografijama „prije i nakon“ te grafičkim prikazima). S druge su strane u *light box* vitrinama prikazane usporedne fotografije nalazišta nakon istraživanja i idealne 3D rekonstrukcije učinjene iz istog rakursa. Posebnost ovog prikaza čini prijelazni prikaz, u kojemu su vidljive konstrukcije objekta, što posjetitelju olakšava razumijevanje (sl. 12).<sup>20</sup> Idealnu rekonstrukciju arhitekture moguće je doživjeti i VR naočalama.



Slika 10. Stalni postav Arheološkog parka Iovia Ludbreg. Fotografirala Tajana Pleše, 2021.



Slika 11. Stalni postav Arheološkog parka Iovia Ludbreg. Fotografirao Martin Horvat, 2021.



**Slika 12. Idealna 3D rekonstrukcija rimskih građevina. Izradili Tajana Pleše, Marko Zeko i Ljubo Gamulin, 2021.**

Iz južnog dijela stalnog postava ulazi se u nalazište s njegove sjeveroistočne strane. S obzirom na činjenicu da je istražena arhitektura većinom sačuvana u visini temelja, bilo je potrebno odlučiti koji će oblik predstavljanja posjetiteljima biti najjasniji. Cjelovita i *wireframe* rekonstrukcija odbačene su zbog nedostatka podataka te zbog financijske zahtjevnosti. Parterno prezentiranje i postavljanje nadstrešnice nad istraženim strukturama nije usvojeno zbog nedostatne čitkosti te dugoročno vrlo zahtjevnog održavanja. S obzirom na jasno određene vrijednosti nalazišta, odbačena je i ideja ponovnog zatrpavanja. Stoga je

odlučeno da će istražena antička arhitektura biti konzervirana i restaurirana na visinu zidova od oko 110 cm, čime je postignut jasan dojam prostora, no bez pretjeranog simuliranja autentičnosti.<sup>21</sup> Kako bi se posjetiteljima omogućila prostorna komunikacija između prostorija i objekata, rekonstruirani su otvori u njihovoj građevinskoj širini. Položaj vrata određen je ili u skladu s pronađenim građevinskim elementima ili *per analogiam*.

Radi postizanja vizualno ugodnih, jasno razumljivih te lako održivih kruna prezentiranih zidova izvedeno je njihovo ozelenjivanje. Naime, drugi načini izrade zidnih kruna (konkavne, konveksne ili neformirane) zahtijevaju relativno često održavanje. Nadalje, njihovo oblikovanje ne daje jasnu sliku o stupnju izvedenosti radova (npr. neformirana kruna često se tumači kao nedovršeni rad), a takve su krune ujedno vizualno neprivlačne. Najvažnija je značajka „ozelenjene“ krune znatno smanjivanje negativnih utjecaja vremenskih uvjeta na zidnu masu koje ublažava vegetacija.

Svi hodni slojevi unutar antičkih objekata izvedeni su u visinama potvrđenima istraživanjima od materijala otpornih na atmosferilije<sup>22</sup> (bez obzira na to jesu li se prezentirane podnice nalazile u interijeru ili na otvorenome). S obzirom na činjenicu



**Slika 13. Prezentirane rimske građevine. Fotografirao Martin Horvat, 2021.**



da nije bilo moguće potvrditi od kojeg su materijala bile napravljene antičke vanjske hodne površine, a u cilju jasnog odvajanja okolnog prostora od rimske arhitekture, one su u cijelosti oblikovane travnom rešetkom (sl. 13).

Na samom nalazištu postavljene su interpretacijske ploče s grafikama te kratkim i jasnim objašnjenjima pojedinog prostora. Također su na dva mjesta unutar i oko nalazišta postavljene shematski iscrtane idealne 3D rekonstrukcije na providnoj, staklenoj podlozi. Namještanjem očišta na odgovarajući rakurs posjetitelj može

u prostoru vidjeti siluetu rekonstruiranog objekta (sl. 14 i 15).

Odnos nižega, rimskog hodnog sloja i onoga višeg, današnjeg, riješen je izgradnjom armiranobetonskoga potpornog zida sa zaštitnom ogradom oko cijelog nalazišta, stepenicama (u jugozapadnome i sjeveroistočnom dijelu nalazišta) i rampom blagog nagiba (jugoistočni dio nalazišta). Ta suvremena, masivna prostorna intervencija (kao i istočna građevinska linija susjednog objekta uz zapadnu stranu nalazišta) vizualno je ublažena zimzelenim penjačicama posađenima uz gornji rub potpornog zida,



*Slike 14 i 15. Interpretacijske ploče. Oblikovali Tajana Pleše, Bernarda Cesar, Marija Juza i Ljubo Gamulin, 2020.*

koje rastom tvore zeleni slap koji spaja travnatu gornju i donju hodnu plohu. Ograda oko nalazišta oplemenjena je na nekoliko (vizualno najatraktivnijih) mjesta pločama s usporednim fotografijama nalazišta nakon istraživanja te idealnim 3D rekonstrukcijama iz istog rakursa.

Oko cijelog prostora arheološkog parka postavljena je mrežasta ograda uz koju su, u skladu s projektom hortikulturnog uređenja, posađene zimzelene penjačice (trolisne lozice i bršljan) te listopadni grmovi raskošnih cvjetova (purpurna rujevina, bazga, jorgovan, hortenzije i hudika), uskla-



*Slika 16. Arheološki park Iovia Ludbreg. Fotografirao Skimi64, 2020.*

đeni s postojećim višedesetljetnim orahom, smrekama i jelama. Oblikovanjem se stremilo engleskom parku kojim je primjereno (za)okruženo nalazište, a ujedno su i estetski zaklonjene susjedne parcele (sl. 16).<sup>23</sup>

U jugoistočnom dijelu slobodnog prostora arheološkog parka, u sjeni starih smreka i jela, postavljene su drvene klupe u obliku stiliziranoga antičkog teatra (pogodan prostor za odmor, ali i nastavu na otvorenome). Za uspješno promicanje nalazišta još nakon dovršetka istraživanja osmišljen je zaštitni znak. Vizualni identitet Arheološkog parka *Iovia* Ludbreg projektiran je u prvom redu superponiranjem tipografskih slojeva. Logotip se koristi serifnim pismom koje potkrepljuje povijesni kontekst nalazišta, a njegova raščlamba analogna je arheološkim procesima istraživanja, otkapanja i rekonstrukcija. Potom je logotip primijenjen na prvoj seriji suvenira, izrađenih u suradnji s lokalnom upravom i (isključivo lokalnim) malim i srednjim poduzetnicima.<sup>24</sup>

Svime navedenim ovaj arheološki park nudi međusobno povezane sadržaje – čitko prezentirano nalazište naglašeno hortikulturalnim rješenjima i interpretacijski centar, tj. stalni postav pronađenih pokretnih arheoloških nalaza, koji su osmišljeni tako da se uz minimalna ulaganja otvara mogućnost daljnjeg razvoja i stvaranja novih sadržaja. Tako osmišljen, ludbreški arheološki park jedan je od rijetkih koji je i ostvaren prateći u cijelosti svoju zakonsku definiciju.<sup>25</sup>

## ZAKLJUČNO: ŠTO JE MOGLO DRUKČIJE

Ludbreg je grad bogate povijesti i tradicije, „centar svijeta“ i omiljeno mjesto hodočašća Presvetoj Krvi Kristovoj. Karti ključnih mjesta ludbreškog identiteta dodana je, zahvaljujući ovom projektu, nova

točka – Arheološki park *Iovia* Ludbreg. Premda je arheološki park osmišljen primjenom načela financijskoga i kulturnog menadžmenta, pri čemu se posebno vodilo računa o skladnom povezivanju dinamičnoga malog grada i njegova antičkog nasljeđa, godinu dana nakon otvorenja moguće je sagledati sve čimbenike koji su utjecali na njegovo konačno oblikovanje te koji će odrediti njegovu budućnost.

Iako je, zahvaljujući dvojnog financiranju, arheološka istraživanja bilo moguće provesti u samo četiri sezone, isti modalitet ne bi imao vremenski učinak u ubrzanju dinamike ostvarenja zahtjevnog projekta arheološkog parka. Stoga je tek sredstvima Operativnog programa *Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020.* postalo moguće izvesti radove brže od dinamike određene godišnjim (za ovu skupinu radova) skromnim sredstvima. Time je u većoj mjeri riješen problem neizbježne vizualne razlike u izvedenim radovima zbog različite dužine izloženosti atmosferilijama, kao i (finesno) oblikovanje proizišlo iz promjene odabranog ponuditelja (izvođača) uvjetovane zakonskim aktima. Ne baš glatkoj provedbi pogodovalo je i vremensko odstupanje od oblikovanja troškovnika do njegove realizacije s pomoću nabave. Na taj čimbenik utjecala je i svjetska tržišna negativna tendencija u nabavi robe, radova i usluga. Stoga većinu (idealno) projektno zamišljenih stvari nije bilo moguće provesti u djelo. Zbog nesklada vremenskih klauzula, drugih ugovornih obveza te zakonske regulative nije bilo moguće ishoditi projektirano, već se pribjegli ostvarenju prilagođenih rješenja. Njihova održivost bit će uvjetovana pojačanim održavanjem, ako za to bude dovoljno volje i razumijevanja. Isto vrijedi za tehnološka rješenja (kojima se koristilo u što manjem



opsegu jer su samo kratkoročno zanimljiva, financijski zahtjevna, lako kvarljiva te zahtjevna s programerske strane ako se žele unapređivati), kao i za cjelovito uređenje eksterijera (ozelenjene krune, hodne površine, vegetaciju, informativne ploče i svu opremu).

Sa znanstveno-stručne pak strane golem je uspjeh što je ovo nalazište u cijelosti istraženo i prezentirano kao arheološki park u kojemu je prepoznavanjem vrijednosti priče o kontinuitetu i sveobuhvatnog prikaza povijesnog razvoja jednoga grada u kontekstu hrvatske i svjetske povijesti Ludbreg pokazao da, koliko god je možda prostorno malen, toliko je recipročno velik i mjerljiv kao ravnopravan nositelj univerzalnih vrijednosti baštine.

## BILJEŠKE

<sup>1</sup> Tajana Pleše, *Ludbreg – arheološko nalazište „Vrt Somođi“: Elaborat o provedenim arheološkim istraživanjima (2008. – 2011.) i konzervatorsko-restauratorskim građevinskim radovima (2011.-2013.)* (Zagreb, 2014), 44, 51–63, 72–76.

<sup>2</sup> Isto, 43–50.

<sup>3</sup> Isto, 10–17, 77–173, 179–235; Mario Novak i dr., „Skeletal evidence of trepanning on a 5th century skull from Ludbreg, Croatia“, *Acta medico-historica Adriatica* 11, br. 2 (2013): 197–212; Miroslav Nađ i dr., „The Migration Period in Iovia-Botivo – a 5th century grave with a trepanation“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija, LIV, br. 1 (2021): 159–175.

<sup>4</sup> Pleše, *Ludbreg – arheološko nalazište „Vrt Somođi“*, 17–26, 175–188.

<sup>5</sup> Isto, 26–35.

<sup>6</sup> Isto, 35–39.

<sup>7</sup> Isto, 39–40.

<sup>8</sup> Isto, 236–275.

<sup>9</sup> Kako je već i prije početka sustavnih istraživanja Vrta Somođi postojalo zanimanje za prezentiranje ranije pronađene arhitekture, uz svesrdno zalaganje

lokalne samouprave riješeno je pitanje otkupa predmetnog prostora. Time je Grad Ludbreg postao vlasnik zemljišta, čime je izravno riješeno i pravno pitanje daljnjeg upravljanja nalazištem.

<sup>10</sup> Samuel V. Lankford i Dennis R. Howard, „Developing a Tourism Impact Attitude Scale“, *Annals of Tourism Research* 21 (1994): 121–139.

<sup>11</sup> Mikel Asensio i dr., *The APPEAR method: A practical guide for the management of enhancement project on urban archaeological sites* (s. 1.: European Commission, 2006); John Carman, „Educating for Sustainability in Archaeology“, *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 12 (2016): 133–152; Giacomo Di Ruocco i Antonio Nesticò, „Archaeological Site Conservation and Enhancement: An Economic Evaluation Model for the Selection of Investment Projects“, *Sustainability* 10, br. 11 (2018), <https://doi.org/10.3390/su10113907> (pristupljeno 31. listopada 2022.); Henry Cleere, „Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template“, *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12 (2010): 4–12; Douglas Deur i Virginia L. Butler, „Incorporating Archaeology Into Local Government Historic Preservation and Planning: A Review of Current Practice“, *Journal of the American Planning Association* 82 (2016): 189–203; ICOMOS, *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990)* (Lausanne: ICOMOS, 1990), [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); ICOMOS, *International Cultural Tourism Charter: Managing Tourism at Places of Heritage Significance* (Mexico: ICOMOS, 1999), [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL\\_CULTURAL\\_TOURISM\\_CHARTER.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); ICOMOS, *ICOMOS Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage (2003)* (Victoria Falls: ICOMOS, 2003), [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); ICOMOS, *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites* (Quebec: ICOMOS, 2008), [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); ICOMOS, *Salalah Guidelines for the Management of Public Archaeological*



*Sites* (New Delhi: ICOMOS, 2017), [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017\\_6-3-3\\_SalalahGuidelines\\_EN\\_adopted-15122017.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_6-3-3_SalalahGuidelines_EN_adopted-15122017.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); Jeanne Marie Teutonico i Gaetano Palumbo, ur., *Management Planning for Archaeological Sites* (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002).

<sup>12</sup> Jadran Antolović, *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine* (Zagreb: Mikrorad, 1998); Jadran Antolović, *Menadžment u kulturi* (Zagreb: Hadrian, 2009); Jadran Antolović, *Organizacija i kultura* (Zagreb: Hadrian, 2010); Reinhard Bachleitner i Andreas Zins, „Cultural Tourism in Rural Communities: The Resident’s Perspective“, *Journal of Business Research* 44 (1999): 199–209; Françoise Benhamou, „Heritage“, u: Towse, 255–262; Andy Choi i dr., „Economic valuation of cultural heritage sites: A choice modelling approach“, *Tourism Management* 31 (2010): 213–220; Arjo Klamer, „The Value of Cultural Heritage“, u: *Economic Perspectives on Cultural Heritage*, ur. Michael Hutter i Ilde E. Rizzo (London: Macmillan, 1997), 74–87; Arjo Klamer, „Value of culture“, u: Towse, 465–469; Arjo Klamer, „A pragmatic view on values in economics“, *Journal of Economic Methodology* 10, br. 2 (2003): 191–212; Arjo Klamer, „Cultural Goods Are Good for More than Their Economic Value“, u: *Culture and Public Action*, ur. Vijayendra Rao i Michael Walton (Stanford: Stanford University Press, 2004), 138–162; Arjo Klamer, Lyudmila Petrova i Anna Mignosa, ur., *Financing the Arts and Culture in the European Union: Study* (Brussels: European Parliament, Directorate General Internal Policies of the Union, 2006); Arjo Klamer i David Throsby, „Paying for the Past: The economics of cultural heritage“, u: *Cultural diversity, conflict and pluralism: World Culture Report 2000* (Paris: UNESCO Publishing, 2000), 130–145; Tajana Pleše, „The Results of Cultural Management of the Croatian Archaeological Heritage with Special Consideration for Cost Effectiveness: The Case of Roman Iovia (Ludbreg)“, *Conservation and Management of Archaeological Sites* 14 (2012): 310–321; Tajana Pleše, „The Iovia-Ludbreg Archaeological Open-Air Museum“, *Arheologija i prirodne nauke* 9 (2014): 163–171; Tajana Pleše, „Izazovi primjene načela kulturnog menadžmenta pri upravljanju nepokretnom kulturnom baštinom“, u: *Znanstveno-stručni skup s međunarodnim*

*sudjelovanjem Menadžment: Zbornik radova*, ur. Zlatko Barilović i dr. (Zagreb: Visoka škola za poslovanje i upravljanje, s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, Zaprešić, 2014), 668–675; David Throsby, „Cultural Capital“, *Journal of Cultural Economics* 23, br. 1/2 (1999): 3–12; David Throsby, *Economics and Culture* (Cambridge: University Press, 2001), 26–30, 69–71, 87–88; David Throsby, „Cultural sustainability“, u: Towse, 183–186; David Throsby, „Determinating the value of cultural goods: how much (or how little) does contingent valuation tell us?“, *Journal of Cultural Economics* 27, br. 3/4 (2003): 275–285; David Throsby i dr., *Measuring the Economic and Cultural Values of Historic Heritage Places* (Canberra, Crawford School of Economics and Government, Australian National University, 2010), [https://crawford.anu.edu.au/research\\_units/eeh/pdf/EERH\\_RR85.pdf](https://crawford.anu.edu.au/research_units/eeh/pdf/EERH_RR85.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.); D. R. Vaughan, „The Cultural Heritage: An Approach to Analyzing Income and Employment Effects“, *Journal of Cultural Economics* 8 (1984): 1–36.

<sup>13</sup> U skladu s navedenom metodologijom određen je opći cilj projekta: stvaranje nove i unapređenje postojeće kulturno-turističke ponude valorizacijom kulturnih dobara i stavljanjem javne infrastrukture u funkciju turizma. Iz perspektive socioekonomskih pokazatelja od ulaganja se očekivalo novo zapošljavanje i neizravna korist od projekta, što je iskazano na sljedeći način: 1. povećanje broja posjetitelja za 20 000 (navedeno povećanje iskazuje se dnevnom potrošnjom koja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj iznosi u prosjeku 230,00 HRK / 30,55 EUR), 2. povećanje broja noćenja s 10 000 na 15 000 noćenja godišnje (podatak se može financijski iskazati prosječnom cijenom noćenja koja u Ludbregu iznosi 321,00 HRK / 42,63 EUR) i 3. povećanje broja zaposlenih (izravno na projektu sedam te neizravno 12 do 15 osoba). Ugovor o sufinanciranju potpisan je 2017. godine, na temelju čega su dodijeljena bespovratna sredstva u iznosu od 14.309.569,74 kn te je iste godine počelo ostvarenje projekta.

<sup>14</sup> Info za vas, „Iovia“, objavljeno 16. rujna 2021., video na YouTubeu, 29:24, [https://www.youtube.com/watch?v=wRGX5\\_RjEDU&t=3s](https://www.youtube.com/watch?v=wRGX5_RjEDU&t=3s) (pristupljeno 31. listopada 2022.).

<sup>15</sup> Glavni projektant: M. Zeko (Arhimetrik d.o.o.); autori stalnog postava: dr. sc. Tajana Pleše, Marija

Juza i Bernarda Cesar; savjetnici: dr. sc. Neven Budak, dr. sc. Krešimir Karlo, dr. sc. Ivan Radman Livaja, Petar Sekulić i Novak inženjering d.o.o.; stručni suradnici: dr. sc. Ana Azinović Bebek, Lana Banek, Andrea Bielen, dr. sc. Tomislav Bilić, dr. sc. Fabio Cavalli, dr. sc. Mislav Čavka, Suzana Čule, dr. sc. Željko Demo, Petra Dinjaški, Nataša Đurđević, dr. sc. Nikola Đurek, Miljenka Galić, Ljubo Gamulin, Marko Gazzari, Mihael Golubić, Andrej Janeš, dr. sc. Kristina Jelinčić Vučković, Zvonimir Juza, dr. sc. Hrvoje Kalafatić, Jelena Koprak, dr. sc. Marijana Krmpotić, Teodora Kučinac, Borka Milković, dr. sc. Ivan Mirnik, Marina Mršić, Mladen Mustaček, Miroslav Nađ, Drita Novak, dr. sc. Mario Novak, Marko Nemeth, Elena Perković Gjurašin, Filip Pintarić, Ines Pongrac, dr. sc. Renata Tomljenović, Martina Vujasinović, Maša Vuković Biruš, dr. sc. Vlasta Vyroubal; fotografije: Attila Filipovits, Aleksandar Horvat, Jovan Kliska, Igor Krajcar, Miroslav Novak, Nikolina Oštarijaš, Andrej Švoger, Arheološki muzej u Zagrebu, Centar za kulturu i informiranje *Dragutin Novak* Ludbreg, Gradski muzej Varaždin, SKIMI64 d.o.o.; građevinsko-obrtnički i instalaterski radovi: GRADNJA KUS d.o.o., EURO-LINE d.o.o., TEH-GRADNJA d.o.o.; uređenje okoliša: PINA VRT d.o.o.; oprema: ALPHA-M d.o.o., SEFIR d.o.o., SVEN d.o.o., ARBI d.o.o.

<sup>16</sup> Tijekom radova provedena su arheološka istraživanja, a nalazi su uključeni u interpretaciju.

<sup>17</sup> Za opremanje galerije osmišljen je višenamjenski namještaj (npr. modularni stolovi s umetnutim igraćim pločama za antičke društvene igre). U spoju s tehničkom opremom ovaj prostor može postati primjeren za različite namjene – od edukacijskog prostora za najmlađe do izložbenog prostora. Njegovo oblikovanje stilski je istovjetno prizemlju, s naglascima postignutima grafičkom obradom partera i zidova.

<sup>18</sup> Tekstovi su u stalnom postavu na hrvatskom jeziku, dok je inačica na engleskom jeziku dostupna s pomoću QR kodova.

<sup>19</sup> Rekonstrukciju je napravio dr. sc. Fabio Cavalli iz Kliničkoga sveučilišnog odjela za medicinske, kirurške i zdravstvene znanosti Sveučilišta u Trstu (tal. Dipartimento Universitario Clinico di Scienze Mediche Chirurgiche e della Salute, Università degli Studi di Trieste).

<sup>20</sup> Idealnu 3D rekonstrukciju napravili su *per analogiam* dr. sc. Tajana Pleše i Marko Zeko, a vizuale Ljubo Gamulin.

<sup>21</sup> Oba su objekta izgrađena od vapnenačkog pješčenjaka i pune opeke, najvjerojatnije iz obližnjih ležišta. Za konzervatorsko-restauratorski dio radova korišten je istovjetan materijal prikupljen iz iskopa, dok je za rekonstrukcije korišten materijal istog podrijetla, ali drukčijeg oblika i načina slaganja. Za oblikovanje pragova korišten je umjetni kamen.

<sup>22</sup> Hodni slojevi izvedeni su toniranim šljunkom (0 – 16 mm) koji je postavljen na tamponsku podlogu.

<sup>23</sup> Zbog blizine susjednoga stambenog objekta, a radi zaštite privatnosti, u sjeveroistočnom dijelu nalazišta postavljen je *mesh banner* s logotipom arheološkog parka te svim potrebnim elementima vidljivosti projekta *Unaprjeđenje kontinentalnog turizma turističkom valorizacijom povijesno-kulturne baštine grada Ludbrega* (Operativni program *Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020.*).

<sup>24</sup> U toj prvoj seriji (predstavljenoj već 2011. godine) napravljene su dvije replike rimskog novca (*nummus* cara Maksimijana i *denarius* carice Lucile) izrađene od zamka (slitine cinka, aluminija, magnezija i bakra), *Conditum paradoxum* (aromatizirano vino napravljeno prema Apicijevu receptu), *Mel Ioviae* (bagremov med) te *Lavandula Ioviae* (lavanda). *Spiritus mellis Ioviae* (medica) i *Spiritus pruni cerasi Ioviae* (višnjevača) proizvedeni su kao posveta ludbreških vinara i medara njihovim rimskim prethodnicima. Osim navedenoga, osmišljeni su i drugi proizvodi (torbe, majice, kape, šalice, olovke i dr.) sa zaštitnim znakom ovoga arheološkog parka. Također je napravljena i prikladna brošura.

<sup>25</sup> „Arheološki park je istraženo, zaštićeno i prezentirano arheološko nalazište ili njegov dio koji uključuje informativno-didaktičke sastavnice prezentacije i interpretacije u cilju podizanja svijesti o važnosti arheološke baštine.“ Hrvatski sabor, „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara“, 18. svibnja 2020., *Narodne novine* 62/2020, čl. 2., [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020\\_05\\_62\\_1236.html](https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_05_62_1236.html) (pristupljeno 31. listopada 2022.).

## LITERATURA

- Antolović, Jadran. *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*. Zagreb: Mikrorad, 1998.
- Antolović, Jadran. *Menadžment u kulturi*. Zagreb: Hadrian, 2009.
- Antolović, Jadran. *Organizacija i kultura*. Zagreb: Hadrian, 2010.
- Asensio, Mikel i dr. *The APPEAR method: A practical guide for the management of enhancement project on urban archaeological sites*. S. l.: European Commission, 2006.
- Bachleitner, Reinhard i Andreas Zins. „Cultural Tourism in Rural Communities: The Resident’s Perspective“. *Journal of Business Research* 44 (1999): 199–209.
- Benhamou, Françoise. „Heritage“. U: Towse, 255–262.
- Carman, John. „Educating for Sustainability in Archaeology“. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 12 (2016): 133–152.
- Choi, Andy, Brent W. Ritchie, Franco Papandrea i Jeff Bennett. „Economic valuation of cultural heritage sites: A choice modelling approach“. *Tourism Management* 31 (2010): 213–220.
- Cleere, Henry. „Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template“. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12 (2010): 4–12.
- Deur, Douglas i Virginia L. Butler. „Incorporating Archaeology Into Local Government Historic Preservation and Planning: A Review of Current Practice“. *Journal of the American Planning Association* 82 (2016): 189–203.
- Di Ruocco, Giacomo i Antonio Nesticò. „Archaeological Site Conservation and Enhancement: An Economic Evaluation Model for the Selection of Investment Projects“. *Sustainability* 10, br. 11 (2018). <https://doi.org/10.3390/su10113907> (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- Hrvatski sabor. „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara“, 18. svibnja 2020. *Narodne novine* 62/2020. [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020\\_05\\_62\\_1236.html](https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_05_62_1236.html) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- ICOMOS. *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990)*. Lausanne: ICOMOS, 1990. [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- ICOMOS. *ICOMOS Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage (2003)*. Victoria Falls: ICOMOS, 2003. [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- ICOMOS. *International Cultural Tourism Charter: Managing Tourism at Places of Heritage Significance*. Mexico: ICOMOS, 1999. [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL\\_CULTURAL\\_TOURISM\\_CHARTER.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- ICOMOS. *Salalah Guidelines for the Management of Public Archaeological Sites*. New Delhi: ICOMOS, 2017. [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017\\_6-3-3\\_Salalah-Guidelines\\_EN\\_adopted-15122017.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_6-3-3_Salalah-Guidelines_EN_adopted-15122017.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- ICOMOS. *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. Quebec: ICOMOS, 2008. [https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation\\_e.pdf](https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- Info za vas. „Iovia“. Objavljeno 16. rujna 2021. Video na YouTubeu, 29:24. [https://www.youtube.com/watch?v=wRGX5\\_RjEDU&t=3s](https://www.youtube.com/watch?v=wRGX5_RjEDU&t=3s) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- Klamer, Arjo. „A pragmatic view on values in economics“. *Journal of Economic Methodology* 10, br. 2 (2003): 191–212.
- Klamer, Arjo. „Cultural Goods Are Good for More than Their Economic Value“. U: *Culture and Public Action*, ur. Vijayendra Rao i Michael Walton, 138–162. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Klamer, Arjo. „The Value of Cultural Heritage“. U: *Economic Perspectives on Cultural Heritage*, ur. Michael Hutter i Ilde E. Rizzo, 74–87. London: Macmillan, 1997.
- Klamer, Arjo. „Value of culture“. U: Towse, 465–469.
- Klamer, Arjo i David Throsby. „Paying for the Past: The economics of cultural heritage“. U:

- Cultural diversity, conflict and pluralism: World Culture Report 2000*, 130–145. Paris: UNESCO Publishing, 2000.
- Klamer, Arjo, Lyudmilla Petrova i Anna Mignosa, ur. *Financing the Arts and Culture in the European Union: Study*. Brussels: European Parliament, Directorate General Internal Policies of the Union, 2006.
- Lankford, Samuel V. i Dennis R. Howard. „Developing a Tourism Impact Attitude Scale“. *Annals of Tourism Research* 21 (1994): 121–139.
- Nađ, Miroslav, Tajana Pleše, Mario Novak i Ana Franjić. „The Migration Period in Iovia-Botivo – a 5th century grave with a trepanation“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija, LIV, br. 1 (2021): 159–175.
- Novak, Mario, Miroslav Nađ, Tajana Pleše i Mislav Čavka. „Skeletal evidence of trepanning on a 5th century skull from Ludbreg, Croatia“. *Acta medico-historica Adriatica* 11, br. 2 (2013): 197–212.
- Pleše, Tajana. „Izazovi primjene načela kulturnog menadžmenta pri upravljanju nepokretnom kulturnom baštinom“. U: *Znanstveno-stručni skup s međunarodnim sudjelovanjem Menadžment: Zbornik radova*, ur. Zlatko Barilović, Milan Jurina, Vinko Morović, Goran Popović i Mile Šimurina, 668–675. Zagreb: Visoka škola za poslovanje i upravljanje, s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, Zaprešić, 2014.
- Pleše, Tajana. *Ludbreg – arheološko nalazište „Vrt Somodi“: Elaborat o provedenim arheološkim istraživanjima (2008. – 2011.) i konzervatorsko-restauratorskim građevinskim radovima (2011.-2013.)*. Zagreb, 2014.
- Pleše, Tajana. „The Iovia-Ludbreg Archaeological Open-Air Museum“. *Arheologija i prirodne nauke* 9 (2014): 163–171.
- Pleše, Tajana. „The Results of Cultural Management of the Croatian Archaeological Heritage with Special Consideration for Cost Effectiveness: The Case of Roman Iovia (Ludbreg)“. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 14 (2012): 310–321.
- Teutonico, Jeanne Marie i Gaetano Palumbo, ur. *Management Planning for Archaeological Sites*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002.
- Throsby, David. „Cultural Capital“. *Journal of Cultural Economics* 23, br. 1/2 (1999): 3–12.
- Throsby, David. „Cultural sustainability“. U: Towse, 183–186.
- Throsby, David. „Determinating the value of cultural goods: how much (or how little) does contingent valuation tell us?“. *Journal of Cultural Economics* 27, br. 3/4 (2003): 275–285.
- Throsby, David. *Economics and Culture*. Cambridge: University Press, 2001.
- Throsby, David, Vinita Deodhar, Bronwyn Hanna, Bronwyn Jewell, Zena O’Connor i Anita Zednik. *Measuring the Economic and Cultural Values of Historic Heritage Places*. Canberra: Crawford School of Economics and Government, Australian National University, 2010. [https://crawford.anu.edu.au/research\\_units/eeh/pdf/EERH\\_RR85.pdf](https://crawford.anu.edu.au/research_units/eeh/pdf/EERH_RR85.pdf) (pristupljeno 31. listopada 2022.).
- Towse, Ruth, ur. *A Handbook of Cultural Economics*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2003.
- Vaughan, D. R. „The Cultural Heritage: An Approach to Analyzing Income and Employment Effects“. *Journal of Cultural Economics* 8 (1984): 1–36.

## IOVIA LUDBREG ARCHAEOLOGICAL PARK

*Iovia Ludbreg Archaeological Park (presented site with interpretative and didactic permanent exhibition and visitor centre), a new point on the map of key places of Ludbreg identity, was opened in 2021. In the paper, the authors explain the steps that preceded the final result (from archaeological research, documentation, interpretation and valorisation to sensitising the local population, choosing a model for using the potential of this cultural capital, securing financial resources for realisation, design and execution of works) and consider the problems they encountered during the realisation.*